

P. SOROKINING “SOTSIAL VA MADANIY DINAMIKA” ASARINING NAZARIY
TAHLIL VA ZAMONAVIY AHAMIYATI

Burxonova Moxinur Oybek qizi

Milliy universiteti. Sotsiologiya yo‘nalishi 1 – kurs talabasi.

Jiyanmurodova Gulnoz

Ilmiy rahbar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19798410>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mashhur rus-amerikalik sotsiolog Pitirim Aleksandrovich Sorokinning (1889–1968) asosiy ilmiy merosi — “Sotsial va madaniy dinamika” (*Social and Cultural Dynamics*, 1937–1941, 4 jild) asari batafsil tahlil qilinadi. Maqolada muallifning hayoti va ilmiy faoliyati, asarning metodologik asoslari, madaniy supersistemalar nazariyasi (g‘oyaviy, sensual va idealistik madaniyatlar), G‘arb tsivilizatsiyasining inqirozi haqidagi bashoratlari hamda nazariyaning zamonaviy dolzarbligi yoritilgan. Tadqiqotda Sorokinning siklik o‘zgarishlar nazariyasi empirik materiallar asosida ko‘rib chiqiladi. Natijada, asar nafaqat sotsiologiya fanida, balki zamonaviy globallashuv sharoitida madaniy inqirozlarni tushunishda muhim nazariy asos ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Pitirim Sorokin, sotsial va madaniy dinamika, madaniy supersistemalar, g‘oyaviy madaniyat, sensual madaniyat, idealistik madaniyat, siklik o‘zgarishlar, madaniy inqiroz, integralizm.

Annotation. This article provides a detailed analysis of the main scientific legacy of the famous Russian-American sociologist Pitirim Alexandrovich Sorokin (1889–1968) — the work “Social and Cultural Dynamics” (1937–1941, 4 volumes). The article covers the author’s life and scientific activity, the methodological foundations of the work, the theory of cultural supersystems (ideational, sensate, and idealistic cultures), his predictions about the crisis of Western civilization, and the modern relevance of the theory. The study examines Sorokin’s theory of cyclical changes based on empirical materials. As a result, it is emphasized that the work is not only important in the field of sociology but also serves as a significant theoretical basis for understanding cultural crises in the context of modern globalization.

Keywords: Pitirim Sorokin, social and cultural dynamics, cultural supersystems, ideational culture, sensate culture, idealistic culture, cyclical changes, cultural crisis, integralism.

Аннотация. В данной статье проводится подробный анализ основного научного наследия известного русско-американского социолога Питирима Александровича Сорокина (1889–1968) — труда «Социальная и культурная динамика» (*Social and Cultural Dynamics*, 1937–1941, 4 тома). В статье освещаются жизнь и научная деятельность автора, методологические основы работы, теория культурных суперсистем (идеациональная, сенситивная и идеалистическая культуры), его прогнозы относительно кризиса западной цивилизации, а также современная актуальность теории. В исследовании теория циклических изменений Сорокина рассматривается на основе эмпирических материалов. В итоге подчеркивается, что труд представляет собой важную теоретическую основу не только в области социологии, но и для понимания культурных кризисов в условиях современной глобализации.

Ключевые слова: Питирим Сорокин, социальная и культурная динамика, культурные суперсистемы, идеациональная культура, сенситивная культура, идеалистическая культура, циклические изменения, культурный кризис, интегрализм.

Kirish

XX asr sotsiologiyasining eng yorqin vakillaridan biri Pitirim Aleksandrovich Sorokin o'zining ko'p jildlik "Sotsial va madaniy dinamika" asari bilan madaniy-tarixiy jarayonlarni o'rganishda yangi bosqichni boshlab berdi. Bu asar nafaqat sotsiologiya, balki falsafa, tarix va madaniyatshunoslik fanlarida muhim o'rin egallaydi. Sorokin madaniyatni statik holatda emas, balki dinamik jarayon sifatida ko'rib chiqib, tsivilizatsiyalarning ko'tarilishi va tanazzulini siklik qonuniyatlar asosida tushuntiradi.

Ushbu maqola Sorokin nazariyasini O'zbekiston sotsiologiya maktabi nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratilgan. Maqsad — asarning ilmiy qiymatini ochib berish, uning zamonaviy globallashuv va madaniy inqiroz sharoitidagi ahamiyatini ko'rsatishdir. Tadqiqotning nazariy asosi Sorokin o'z asarlari va ular bo'yicha ilmiy sharhlardir.

P.A. Sorokin hayoti va ilmiy merosi

Pitirim Sorokin 1889-yil 4-fevralda Rossiya imperiyasining Vologda guberniyasi (hozirgi Komi Respublikasi) Turya qishlog'ida tug'ilgan. Otasi — rus hunarmandi, onasi — komi dehqon oilasidan. Bolalik yillari qiyinchiliklarda o'tgan: onasi erta vafot etgan, otasining alkogolizmiga duch kelgan. Bu tajribalar keyinchalik uning altruizm va axloqiy qadriyatlar haqidagi g'oyalariga ta'sir qilgan.

Sorokin yoshligidan inqilobiy harakatlarda ishtirok etgan, uch marta hibsga olingan. 1917-yilda Rossiya Ta'sis majlisining a'zosi bo'lib, A. Kerenskiyning kotibi lavozimida ishlagan.

Bolsheviklar hokimiyatni egallagach, qatag'onlarga uchragan va 1922-yilda sovet Rossiyasidan badarg'a qilingan. Chexoslovakiya, keyin AQShga ko'chib o'tgan. 1930-yildan Harvard universitetida sotsiologiya kafedrasini asos solgan va 1959-yilgacha professor bo'lib ishlagan. 1968-yilda vafot etgan.

Sorokin 37 ta kitob va 400 dan ortiq maqola yozgan. Asosiy asarlari: "Ijtimoiy stratifikatsiya va harakatchanlik" (1927), "Zamonaviy sotsiologik nazariyalar" (1928) va eng muhimi — "Sotsial va madaniy dinamika" (1937–1941). Keyinchalik u "integralizm" (butunlaylik) falsafasini rivojlantirgan bo'lib, insoniyatning axloqiy qayta tug'ilishini (altruizm) taklif qilgan. Uning nazariyalari sotsial sikllar, madaniy o'zgarishlar va inqirozlar tahlilida muhim hisoblanadi.

"Sotsial va madaniy dinamika" asarining mazmuni va metodologiyasi

Asar 4 jilddan iborat bo'lib, G'arb tsivilizatsiyasi tarixini 2500 yil davomida (qadimgi Yunonistondan XX asrgacha) empirik tahlil qiladi. Sorokin 100 000 ga yaqin indeks kartochkalaridan foydalanib, san'at, falsafa, huquq, axloq, din va ijtimoiy munosabatlarni statistik o'rgangan. Bu usul o'sha davr uchun innovatsion bo'lgan.

Asarning asosiy g'oyasi: madaniyat — bu bir butun "supersistema" bo'lib, u o'z ichiga san'at, ilmiy bilish, axloq va ijtimoiy tuzilmalarni oladi. Madaniyat statik emas, balki immanent (ichki) dinamikaga ega — u o'z ichki qonuniyatlari asosida o'zgaradi. Sorokin tarixni chiziqli emas, balki siklik jarayon sifatida ko'radi.

Asar "The Crisis of Our Age" (1941) qisqartirilgan variantida G'arb madaniyatining inqirozini batafsil bayon qiladi. Metodologiya: tarixiy-tipologik tahlil, kvantitativ (statistik) va kvalitatif (mazmuniy) yondashuvlar birlashuvi.

Sorokin madaniyatni “logiko-mazmuniy” (logico-meaningful) usulda o‘rganadi — ya’ni har bir davrning asosiy “haqiqat mezonini” (criterion of truth) ni aniqlaydi.¹

Madaniy supersistemalar nazariyasi: g‘oyaviy, sensual va idealistik madaniyatlar Sorokinning markaziy nazariyasi — madaniyatlar uch turga bo‘linishi:

a) **G‘oyaviy madaniyat:** Haqiqiy voqelik — ruhiy, g‘oyaviy va transsendentdir. Material dunyo — vaqtinchalik soyadir. Din, metafizika va asketizm ustunlik qiladi. Ilm-fan spekulativ, axloq — o‘zini buyuk butunga singdirishga qaratilgan. San‘at — o‘zgarmas abadiy haqiqatlarni aks ettiradi. Misollar: O‘rta asrlar Yevropasi, Hindiston, Siam.

b) **Sensual madaniyat:** Haqiqiy voqelik — faqat sezgilar orqali idrok etiladigan moddiy dunyodir. Ilm-fan empirik va eksperimental, axloq — utilitarizm, gedonizm va relativizmga asoslangan. San‘at — sensual, shok va yangiliklarga yo‘naltirilgan. Hozirgi G‘arb madaniyati (AQSh, Germaniya, Angliya) shu turga mansub.

c) **Idealistik madaniyat:** Ikkalasing muvozanatli sintezi. Inson — ham moddiy, ham ruhiy mavjudot sifatida ko‘riladi. Haqiqat mezonini — sezgi va intuitiv aqlning uyg‘unligi. Misollar: V asr Yunonistoni, Konfutsiy davri Xitoyi, zamonaviy Yaponiya.²

Madaniyatlar siklik ravishda o‘zgaradi: g‘oyaviy → idealistik → sensual → inqiroz → yangi g‘oyaviy. O‘zgarish ichki (immanent) kuchlar tufayli sodir bo‘ladi — har bir sistema o‘z potentsialini tugatganda tanazzulga yuz tutadi.

G‘arb madaniyatining inqirozi va asarning bashoratlari

Sorokin hozirgi G‘arbn sensual madaniyatning “pishgan” bosqichida deb hisoblaydi. Bu bosqichda: materializm, individualizm, urushlar, inqirozlar (iqtisodiy, siyosiy, axloqiy) kuchayadi.

San‘at — dekadent, din — shakliy, oila va davlat — zaiflashadi. U “cheksiz inqirozlar simfoniyasi” ni tasvirlaydi.

Bashorati: sensual madaniyat tanazzuli og‘riqli o‘tish davrini keltirib chiqaradi, ammo yangi g‘oyaviy yoki idealistik bosqichga o‘tish mumkin. Buning uchun “ijodiy altruizm” va integralizm kerak — ya’ni moddiy va ruhiy qadriyatlarining uyg‘unligi.

Asarning tanqidi, ta’siri va zamonaviy dolzarbligi

Tanqidchilar statistik usullarni haddan tashqari sxematik deb hisoblagan. Shuningdek, siklik nazariya deterministik deb baholangan. Ammo asar madaniy o‘zgarishlarni chuqur tahlil qilgani uchun yuqori baholangan.

Ta’siri: sotsial sikllar nazariyasiga asos bo‘ldi, altruizm sotsiologiyasini rivojlantirdi.

Zamonaviy globallashuv, madaniy inqirozlar (ekologik, axloqiy, raqamli) sharoitida Sorokinning g‘oyalari dolzarb: materializmning cheklanganligi, ruhiy qayta tug‘ilish zarurati.

O‘zbekiston kontekstida bu nazariya milliy madaniyatni saqlash va globallashuvga moslashish masalalarida qo‘llanilishi mumkin.

Xulosa

P. Sorokinning “Sotsial va madaniy dinamika” asari sotsiologiya fanida madaniy dinamikani tushunishning klassik namunasi hisoblanadi.

Uning supersistemalar nazariyasi tarixiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

¹ Sorokin, P. A. (1941). *Social and Cultural Dynamics*. Vol. 4: Basic Problems, Principles, and Methods. New York: American Book Company. (622–623)

² Sorokin, P. A. (1937). *Social and Cultural Dynamics*. Vol. 1: Fluctuation of Forms of Art. New York: American Book Company. (413–487).

Zamonaviy dunyoda inqirozlar kuchayayotgan paytda Sorokinning integralizm va altruizm g'oyalari yangi yo'nalishlar ochadi. Kelajak tadqiqotlarida bu nazariyani O'rta Osiyo madaniyati misolida qo'llash istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Mangone E. *Social and Cultural Dynamics*. Springer, 2017.
2. Rummel R.J. *The Social Field of Society, Culture*.
3. Sorokin P.A. *Social and Cultural Dynamics*. Vols. 1–4. New York: American Book Company, 1937–1941.
4. Sorokin P.A. *Sotsialnaya i kulturnaya dinamika*. M., 2006 (ruscha tarjimasi).
5. Sorokin P.A. *The Crisis of Our Age*. New York: E.P. Dutton, 1941.
6. “Culture in Crisis: The Visionary Theories of Pitirim Sorokin”.
7. Wikipedia: *Pitirim Sorokin*.